PROF. DR.

CEVAL KAYA ARMAĞANI

Prof. Dr. Ceval Kaya Armağanı

Editör:
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA
Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ
Prof. Dr. Mesut ŞEN

ISBN
978-605-342-721-6

Akçağ Yayınları: 1738
Türk Dili ve Dil Bilimi: 125

İçeriği ile ilgili tüm hukuki
sorumluluk editörlerine aittir.

1. Baskı: Ankara

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 44397

© Akçağ Yayınları 2022
Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak Akçağ Yayınları'na aittir. İzinsiz kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

Baskı: Bizim Dijital Matbaa
Ostim Serhat Mahallesi, Uzayçağı Cad, 1128. Sk. No:6
Yenimahalle / Ankara

AKÇAĞ BASIM YAYIM PAZARLAMA A.Ş.
Osman Tan Cad. No.: 37/B Çankaya/Ankara

Tel. 0 312 432 17 98 433 86 51
Fax. 0 312 432 28 52

www.akcag.com.tr
akcag@akcag.com.tr

PROF. DR.

CEVAL KAYA ARMAĞANI

EDİTÖR:
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA
Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ
Prof. Dr. Mesut ŞEN

İÇİNDEKİLER

1. Osman F. **SERTKAYA**	*Sunuş*	9
2. Tuncer **GÜLENSOY**	*Ceval Kaya'nın Hayatı ve Eserleri*	13
3. Enver **TÖRE**	*Türkiye'de İlim Adamı Olabilmek: Köyden İlmin Zirvesine Prof. Dr. Ceval Kaya*	29
4. Ferruh **AĞCA-** Kenan **AZILI**	*Eski Uygur Türkçesi'nde Derecelendirme ve Miktar Belirleyicisi Olarak aŋ (> 'äŋ) Sözcük Birimi ve Türevleri Üzerine*	37
5. Mustafa **ARGUNŞAH**	*Harezm Türkçesi Kur'ân Tercümesi (Meşhed Nüshası 293) Yayımı Üzerine Görüşler I: Müstensihten Kaynaklanan Yanlışlıklar*	53
6. Erhan **AYDIN**	*Tonyukuk Yazıtının Yazımı ve Yazım Hataları Üzerine Notlar*	85
7. Mehmet **AYDIN**	*Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Türkçenin Renkleri*	103
8. Mihriban **AYDIN**	*Sarı Uygur Araştırmalarının Ustası Chen Zongzhen* **(**陈宗振**)** *ve Türkolojiye Katkıları*	113
9. Saidbek **BALTABAYEV**	*Harezm Türkçesiyle Yazilmiş Tenzîlü's-Sâlihîn Üzerine Tespitler*	135
10. Ertan **BESLİ**	*Ata "ata, baba" Kelimesinin Kökeni Üzerine*	153
11. Ümit Özgür **DEMİRCİ**	*Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'indeki Oguzca Unsurlar*	163
12. B. Atsız **GÖKDAĞ –** Osman **KABADAYI**	*Türk Dünyası Edebiyatında Kurtuluş Savaşı*	211

13. Ayşegül **GÖZEL**	*Uygurca PWYDY- Üzerine*	255
14. Bülent **GÜL-**İsmail **YILGIN**	*Eski Türkçede Apam Birök ve Takı Birök yapıları*	263
15. Günay **KARAAĞAÇ**	*Çalap ve Çelebi sözlerinin Kaynağı*	291
16. Zeki **KAYMAZ**	*Kadı Burhaneddin Divanı'nda Kökteş Füller*	299
17. Fatih **KURTULMUŞ**	*İber Yarımadasında Yaşayan Bazı Türkçe Kelimeler Üzerine*	315
18. Dai **MATSUİ**	*Bir Eski Uygur Duvar Metnine Göre Koço Uygur Krallığında Budist Manastırların Himayesi*	335
19. Aysima **MİRSULTAN**	*Albert von Le Coq und der Wang von Lükčün*	347
20. Mustafa **ÖNER**	*Bugünkü Kıpçak Türkçesinde Yeni Sözler*	361
21. Klaus **RÖHRBORN**	*Transkription und Etymologie*	371
22. **Ayşegül SERTKAYA**	*Mutsumi Sugahara'nın Uygur Harfli Tezkire-İ Evliyâ Yayımı Üzerine*	379
23. Osman F. **SERTKAYA**	*Yırtıcı Kuş Resmi ve Etrafındaki Uygur Harfli Metinler*	391
24. **Mesut ŞEN**	*Eski Türkçede Kapalı e (ė) Meselesi*	399
25. Serkan **ŞEN**	*Eski Türkçe'den Yunus Emre'ye Hatır Sorma İfadeleri Bağlamında "sayru" ve "sayıklamak" Sözcüklerinin Kökeni Üzerine*	411
26. Yaşar **ŞİMŞEK**	*Meşhed Nüshası Türkçe Kur'an Tercü-Mesinin Söz Varlığı Üzerine Notlar (III)*	423

27. Sultan **TULU**	*Dede Korkut Kitabı Günbed-i Kâbus Elyazmasında 'Ṣuhār Oḳlar' Üzerine.*	444
28. Erdem **UÇAR**	*Orijinal Resimleriyle Birlikte Altun Yaruq'un St. Petersburg Yazmasından Üç Parça (R-M: 695/17-24, 201-202 ve 345-346)*	455
29. Hülya **UZUNTAŞ**	*Dede Korkut Kitabı'nın Dresden ve Vatikan Yazmalarında Geçen Bayburd/t Hisarı Beyinin Adına Dair Bir Değerlendirme*	497
30. Emek **ÜŞENMEZ**	*The Chagatai Manuscripts in the British Library*	518
31. Hüseyin **YILDIZ**	*Eski Türkçe çı/şı 'ıslak, nemli" Kelime Sinin Kökeni ve Türevleri Üzerine*	535
32. Peter **ZİEME**	*Verlorene Fragmente aus einer vorrede zum altuigurischen altun yaruk sudur*	555

TONYUKUK YAZITININ YAZIMI VE YAZIM HATALARI ÜZERİNE NOTLAR

Erhan **AYDIN**[*]

Değerli hocam Prof. Dr. Ceval

Kaya'nın adı *bıŋ yıl tümen kün* yaşasın!

Giriş:

İki taştan ve sekiz yüzden oluşan ve toplam altmış iki satırlık Tonyukuk yazıtı, tarihî olaylar hakkında verdiği bilgilerin yanında, eski Türkçenin söz varlığına yaptığı katkılar bakımından da ayrı bir yere ve öneme sahiptir. 1897 yılında Yelizaveta Nikolayevna Klements tarafından bulunduğu günden itibaren, 1898 yılında W. Radloff tarafından yayımlanan ilk makaleden bugüne kadar, yazıt üzerinde çok sayıda çalışma yapıldı, yeni okuma ve anlamlandırma önerileri getirildi. Her farklı okuma ve anlamlandırma gayretini, yazıtın daha iyi anlaşılabilmesi için önemli katkılar olarak değerlendirmek gerekir.

Tonyukuk yazıtının söz varlığı, her zaman araştırmacıların dikkatini çekmeyi başarmıştır. Ancak Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarıyla birlikte Orhon/Orhun Yazıtları olarak anılması, yazıtın söz varlığında yer alan kimi değerli sözcüklerin gözden kaçmasına neden olmuştur. Hâlbuki Tonyukuk yazıtının bulunduğu coğrafya ile Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarının bulunduğu coğrafya zaten birbiri ile ilgili değildir. Bu bakımdan Tonyukuk yazıtından elde edilecek her sözlük verisi, söz varlığının zenginliği açısından

[*] Prof. Dr. Erhan Aydın. ORCID: 0000-0003-4795-7320

değerlendirilebileceği gibi diyalektolojik olarak da değerlendirilmek zorundadır.

Yazıtın dikiliş tarihi ve buna bağlı olarak da yazıt sahibi Tonyukuk'un ölüm tarihi bilinmediği için çok farklı tarihlerle karşılaşılmaktadır. Ne kadar farklı tarihler ortada dolaşırsa dolaşsın, yazıtın Bilge Kağan'ın tahtta olduğu zamanda tamamlandığı Tonyu-kuk'un kendi cümlelerinden anlaşılmaktadır. Yazıtı yazan kişi / kişilerin kim olduğu konusunda da türlü görüşler bulunmaktadır. Örneğin; Karim Kabulov, *Türk* sözcüğünün, Tonyukuk yazıtında hem *ök*/*ük* sesini gösteren işaretle hem de ön ünlülü *k* harfi ile yazılmış olmasından hareket ederek yazıtın iki farklı kişi tarafından yazıldığını öne sürer (2002: 119). Milán Adamoviç ise, yazıtı yazan kişinin kimliği ile ilgili, 2. taşın doğu yüzünün 7. satırında geçen *bintegi* sözcüğünün, 'yararlı kimse' anlamındaki *bögtegi* sözcüğü olması gerektiğini belirttiği yazısında, yazıtın son bölümlerinin belki Tonyukuk'un bir akrabası tarafından eklendiğini ve onun da dil bilgisi kurallarına hâkim olmadığını öne sürer (2005: 347).

Bu makalede, Tonyukuk yazıtının yazımı ile ilgili dikkati çeken hususlar üzerinde durulacaktır. Makalede; "Yazımı Unutulmuş Söz-cükler", "Harflerdeki Eksik Yazım ve Hatalar", "Farklı Harf Şekil-lerinin Kullanımı", "Sözcük Tekrarı" bölümleri altında elde edilen bulgular değerlendirilecek ve tüm bunlar, öteki Türk runik harfli eski Türk yazıtları ile de karşılaştırılacaktır. Ayrıca, Türk runik harflerinin yazımında karşılaşılan; ünlülerin yazılıp yazılmaması, uzun ünlülü sözcüklerin yazımında ünlünün yazılıp yazılmaması, üçüncü kişi iyelik eki *+SI*'nın ön ünlülü *s* yazılması gibi konulara değinilme-yecektir. Çünkü ön ünlülü ünsüzler yerine art, art ünlülü ünsüzler yerine ön ünlülü ünsüzlerin yazılmış olması, Türk runik harfli eski Türk yazıtlarının genelinde olan bir yazım formu veya sıradan yazıcı hatasıdır.

1. Yazımı Unutulmuş Sözcükler

Yazıtta olması gereken bazı sözcüklerin yazımının unutulduğu veya dikkatsizlik sonucu gözden kaçtığı anlaşılmaktadır. Tespitlere göre yazımı unutulmuş toplam dört sözcük elde edilmiştir:

1.1. 1. taş güney 10 (17): *Türk kaganıg türk bodunug ötüken yèrke ben özüm bilge toñukuk* <***kelürtüm***> *ötüken yèrig konmış tèyin èşidip bèryeki bodun kurıyakı y²ıryakı öŋreki bodun kelti* "Türk kağanını, Türk halkını Ötüken topraklarına bizzat ben, Bilge Tonyukuk, **getirdim**. Ötüken topraklarına yerleştiğimizi duyan güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki halklar geldi."

Yukarıda tümü verilen satırda *kelürtüm* çekimli fiilinin bulunması gerekmektedir, aksi takdirde satırın başındaki cümlenin yüklemi olmayacaktır.

1.2. 1. taş doğu 3 (20): *Aŋaru sülemeser kaç neŋ erser ol bizni* <***ölürteçi***> (4) *kaganı alp ermiş ayguçıs²ı bilge ermiş kaçan* <*n*>*eŋ erser ölürteçi kök*

3. satırın sonu ile 4. satırın başı, anlamca birbirini tutmamaktadır. Bu nedenle de 3. satırın sonunda <*ölürteçi*> çekimli fiiline ihtiyaç bulunmakta, dolayısıyla da cümlenin şöyle olması gerekmektedir: *Aŋaru sülemeser kaç neŋ erser ol bizni* <*ölürteçi*> (4) *kaganı alp ermiş ayguçıs²ı bilge ermiş kaçan* <*n*>*eŋ erser ölürteçi kök* "Ona karşı sefer etmezsek nasıl olsa onlar bizi <öldürecektir>. Kağanı kahramanmış, danışmanı bilgeymiş. Nasıl olsa öldüreceklerdir."

1.3. 1. taş doğu 5 (22): *Tün yeme udıs²ıkım kelmez erti* <***kün yeme***> *olors²ıkım kelmez erti* "gece uyuyasım gelmedi, gündüz de oturasım gelmedi."

Cümlenin *tün* sözcüğü ile başladığı ve bu sözcükle *udı-* fiili kullanıldığına göre, devamında ise *yeme* edatı ile birlikte *kün* sözcü-ğünün bulunması gerekir. Bu ekleme yapıldığında cümle daha anla-şılır olmaktadır. Buna göre *kün* ve *yeme* sözcüklerinin yazımı unutul-muştur. Bu cümlenin benzeri, yine Tonyukuk yazıtının 1. taşının güney yüzünün 5. satırında da yer almaktadır: *Tün udıs²ıkım kelmedi küntüz olorsıkım kelmedi* "gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi."

1.4. 2. taş kuzey 3 (61): *Kapgan kagan türük sir bodun yorıdokı* <***üçün***> *bo* "Kapgan Kağan Türk Sir halkını ilerlettiği **için** bu"

Satırın son bölümlerinde bulunan bu cümlede de *üçün* edatının yazımı unutulmuş olmalıdır. Aksi takdirde "Kapgan Kağan Türk Sir halkını ilerlettiği bu" gibi anlamı bakımından belirsiz bir cümle ortaya çıkmış olacaktır.

2. Harflerdeki Eksik Yazım ve Hatalar

Bu bölümde yazımı unutulmuş harfler ile yanlış yazılmış harfler üzerinde durulacaktır. Tespitlere göre altı örnekte harfin yazımı unutulmuş, bir örnekte ise *e* ünlüsü yerine, *ı/i* ünlüsünü gösteren harf ile yazılmıştır.

2.1. Harflerdeki Eksik Yazımlar

2.1.1. 1. taş batı 5 (5): *Toruk bukalı semiz bukalı ırakda* (6) *böŋ*<*r*>*eser semiz buka toruk buka tėyin bilmez ermiş tėyin ança s*^{2}*akıntım* "Zayıf boğa ile semiz boğa uzakta (6) böğürse, semiz boğa mı zayıf boğa mı olduğu bilinmezmiş diyerek öylece düşündüm."

Üzerinde çok durulmuş bu cümle, 5. satırın sonu ile 6. satırın başında bulunmaktadır. Cümlenin türlü biçimlerde okunmasının nedeni, 6. satırın başında bulunan şart ekli sözcüğün tam olarak anlaşılamamasıdır. Tonyukuk, kağan seçme işinin kendisine verilme-sinin ardından sarf ettiği bu atasözünde bir şeyler anlatmak istemiş, ancak yazıt üzerinde çalışanlarca türlü biçimlerde anlaşılmıştır. Cümlede yer alan ve ön ünlülü *r* harfinin yazımının unutulduğu düşünülen *böŋreser* fiilindeki *böŋre-* fiili 'böğürmek' anlamında olup 'büyükbaş hayvanların böğürmesi' anlamındaki yansıma *böŋ* sözcüğünden yapılmış olmalıdır. *Böŋre-* veya *möŋre-* biçimlerinde görülen bu fiil, Türkçenin tarihî ve çağdaş dönem söz varlığında da tespit edilmiştir. Eğer bu okuma ve anlamlandırma önerisi doğru ise, cümlede yer alan ve ön ünlülü *r* harfinin yazımının unutulduğunu belirtmek gerekir. Bu okuma ve anlamlandırma önerisinin ayrıntısı için bk. (Aydın 2008).

2.1.2. 1 . taş güney 8 (15): *Tugl<a>da oguz kelti* "Tula Irmağı (tarafından) Oğuzlar geldi."

Eski Türk yazıtlarında toplam üç kez (Bilge Kağan doğu 30, Tonyukuk 1. taş güney 8, Tariat batı 4) geçen bu ırmağın adı, Tonyukuk yazıtı dışındaki öteki iki örnekte sondaki ünlü yazılmıştır. Buna göre Tonyukuk yazıtındaki örnekte sondaki *a* ünlüsünün yazımı unutulmuştur.

Radloff rötuşlu çizim

2.1.3. 1. taş doğu 4 (21): *Kaçan <n>eŋ erser ölürteçi kök* "Nasıl olsa öldüreceklerdir."

Cümlede ön ünlülü n^2 sesini gösteren harfin yazımının unutulduğu anlaşılmaktadır.

Radloff rötuşlu çizim

Bu arada, eğer önceki satır olan 1. taş doğu 3'te yer alan *kaç neŋ erser ol bizni* cümlesinde olduğu gibi *kaç neŋ* okunacak ise bu durumda art ünlülü *n* harfi ile yazımı, yanlış yazım örneği olacaktır.

2.1.4. 1. taş kuzey 9 (33): *Kant<a> yan*^{2} *sawıg yana* (10) *kelti* "Handan yanıt (10) geldi."

Radloff rötuşlu çizim

Bu cümlede bulunma/ayrılma hâli ekinin ünlüsünün yazımı unutulmuştur.

2.1.5. 1. taş kuzey 10 (34): *Bög<ü> kagan baŋaru ança ayıdmış*[2] "Bögü Kağan benim içinse şöyle söylemiş."

Cümlede Kapgan Kağan'ın kağanlık adı olan Türk Bögü Kağan'ın burada kısaltılmış adı ile karşılaşılmaktadır. Kapgan Ka-ğan'ın adının Türk Bögü Kağan olduğu, zaten Tonyukuk yazıtından bilinmektedir ve bu ad, öteki eski Türk yazıtlarında tespit edilmemiştir. Eğer Tonyukuk yazıtındaki ikinci Bögü Kağan yazımı olmasaydı sözcüğün ne olduğu uzun zaman tartışılacaktı. Tonyukuk'taki ikinci örnek ise 2. taş güney 6 (50). satırda geçmektedir. Buradaki cümle de şöyledir: *Türük bögü kaganka* "Türk Bögü Kağan'a". Buna göre 1. taş kuzey 10'daki *bögü* sözcüğünde *ü* harfinin yazımı unutulmuştur.

Radloff rötuşlu çizim

Kapgan/Bögü Kağan'ın adı Çin kaynaklarında *Mochuo* (默啜) olarak kayıtlı olup bu Çince biçimin Tü. *bögü*'yü karşılayıp karşılamadığı tartışılmıştır. Çin. *Mochuo* olarak verilen unvanı, *beg çor* olarak değerlendirmek isteyenler olmuştur. Örneğin; (Pelliot 1929a: 206), (Pelliot 1929b: 152), (Bombaci 1971: 111, 117), (Pritsak 1985: 207). *Bögü* sözcüğünün ayrıntısı için bk. (Aydın 2018: 117).

2.1.6. 2. taş doğu 6 (56): *Özüm karı<g> boltum ulug boltum* "Kendim yaşlandım, kocadım."

Sözcük *KRI* biçiminde yazılmıştır. Buna göre sözcüğün sonunda *-G+* fiilden isim yapma ekinin yazımı unutulmuş olmalıdır. Bazı naşirler sözcüğün sonundaki *-G+* ekinin bulunmasının gerekli olmadığını düşünmektedir. Anlamlandırılmasında herhangi bir sorun olmayan sözcük, yazıtın naşirlerince şöyle okunmuştur:

Radloff: *karı* (1899b: 25), Malov: *karı* (1951: 64), Aalto: *karı* (1958: 47), Giraud: *karı* (1961: 57), Tekin: *karı* (1968: 253), Sertkaya: *karıg* (1986: 63), Tekin: *karı* (1994: 23), Rybatzki: *karı* (1997: 73), Tekin: *karı* (2003: 246), Berta: *karı* (2004: 73), Ölmez: *karı* (2013: 182), Şirin: *karı* (2016: 642), Ercilasun: *karı* (2016: 624, 685). Buna göre Sertkaya ve bu satırların yazarı *karıg* okumuş ve dolayısıyla fiilden isim yapan art ünlülü *G* sesinin yazımının unutulduğu önerilmiştir.

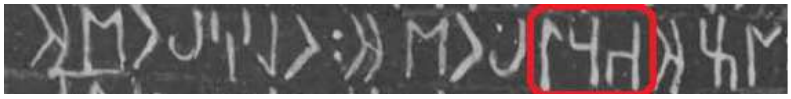

Radloff'un rötuşlu çizimi

Sprengling'in çizimi

Karı- 'yaşlanmak, kocamak' fiilinin Türk runik harfli eski Türk yazıtlarında iki tanığı bulunmaktadır. Tonyukuk yazıtındaki örneğin dışında, Küli Çor yazıtı batı yüzü 3. satırdaki *karı-* fiili tek örnektir. Fiilin geçtiği cümle şöyledir: <...>*kagan élinte* ***karı****p edgü beŋi körti ulug küli çor sekiz on yaşap yok boltı* "<...> kağanın ülkesinde yaşlanıp iyilik (ve) mutluluk gördü. Büyük Küli Çor seksen (yıl) yaşayıp öldü." (Aydın 2017: 134).

Karı okuyuşu ile ilgili olmak üzere; Clauson, hem insan hem de hayvanlar için kullanılabildiğini belirterek *karı* biçiminde okumuş olsa da *karı-* fiiliyle ilişki kurmaz (ED 644b). *Irk Bitig*'de geçen üç örnekte de *karı* biçiminde yazılmıştır (Yıldırım 2017: 328).

Adına Karı Çor Tegin yazıtı hazırlanan Uygur şehzadesinin adında bulunan *karı* sözcüğünün ise 'yaşlı' anlamında olması mümkün görünmemektedir. Çince yazımdaki *ge* (葛) karakterine dikkat edildiğinde, bunun *Yaglakar* [*Yaoluoge* 藥羅**葛**], *Huduoge* (胡咄**葛**) ile *Yaowuge* (藥勿**葛**] Uygur boy adları ile *Karluk* (*Geluolu* **葛**邏祿) boy adının yazımında da bulunduğu görülmektedir. *Karluk* (*Geluolu* **葛**邏祿) adının yazımı bir tarafa bırakıldığında, üç Uygur boy adının yazımında kullanılan *ge* (葛) karakterinin

Türkçe *kar* hecesini karşıladığı anlaşılmaktadır. Karı Çor Tegin ad ve unvanlarının ilki olan *karı* sözcüğünün okunuşu doğrudur, ancak 'yaşlı' anlamında değildir. Dolayısıyla bu şehzadenin Yaglakar sülalesinden geldiğini belirtmek için *ge* (葛) karakteri kullanılmış olmalıdır. Yani Çince bu karakter, dedesi Moyan Çor (Moyanchuai 磨延啜)'un anısında saygı amacıyla yazılmıştır. Dolayısıyla Karı Çor Tegin'in kullandığı ad ve unvanların *karı-* fiili ve türevleri ile ilgisi bulunmamaktadır. Ayrıntı için ayrıca bk. (Aydın 2020: 149-151).

2.2. Harflerdeki Hatalar

2.2.1. 2. taş güney 4 (48): *Sarıg altun ürüŋ kümüş kız koduz egri tewe* "Sarı altın, beyaz gümüş, kızlar (ve) karılar, (tek) hörgüçlü develer."

Türk runik harfli metinlerde *tewe* biçimi üç kez (Del-Uul I/2, Irk Bitig 5, 46); *egri tewe* biçimi ise dört kez (Tonyukuk 2. taş güney 4 (48), Begre (E 11) 9, Hemçik-Çırgakı (E 41) 5, Telee (E 46) 3) tespit edilmiştir. *Irk Bitig*'deki iki örnek sayılmadığında, *tewe* biçimi yalnızca Del-Uul I yazıtından elde edilmiş olmaktadır.

Clauson, sözcüğün asıl biçiminin *tevey* olduğu kanaatindedir. Bu okuyuşta Kâşgarlı Mahmud'un etken olduğu düşünülebilir (ED 78a, 115a ve 447b-448a). Tonyukuk yazıtında geçen *egri tewe* sıfat tamlamasının isim bölümü olan *tewe* sözcüğü, *i* ünlüsünü gösteren harf ile yazıldığı için, yazıtın bazı naşirlerince *tebi* biçiminde alınır. Yazıtın ilk naşirlerinden Radloff, Orkun ve Malov, *tewe* sözcüğünün önündeki *egri* ile birlikte çok farklı biçimlerde okur. Giraud'nun 1961 yılındaki çalışmasından itibaren *egri tebi* 'des chameaux bossus' (1961: 57, 64) olarak okunup anlamlandırılmaya başlanır. DTS'de *eğri tebä* 'dromader' (DTS 166) olarak verilmişse de aslında sözcüğün ilk hecesi kapalı değil, açık *e* iledir. Giraud'dan itibaren kısmen doğru anlamlandırılmış olsa da *tebi* okuyuşu uzun bir süre devam etmiştir. Örneğin T. Tekin *täbi* yazımını madde başı olarak alır (2003: 253). H. Şirin User, sözlüğüne *täbi* biçiminde almışsa da (2009: 218) 2016 yılı baskısında *täbä* olarak düzeltir (2016: 310, 641, 740). Aslında uzun bir zaman *tebi* okunmasının bir nedeni de Kâşgarlı Mahmud'un verdiği "Türkler deveye esreli te ile *tewi* derler." cümlesinden kaynaklanmış olmalıdır. Hatta Ahmet B.

Ercilasun, *Dîvânu Lügâti't-Türk* neşrinde Kâşgarlı'nın bu bilgisinin doğruluğunu, Tonyukuk yazıtındaki *tebi* biçimini tanık göstererek güçlendirmeye çalışır (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 404 ve not 1743). Kâşgarlı Mahmud'un sözcükle ilgili verdiği bir başka bilgi de Oğuzların *deve* olarak adlandırmasıdır (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 445). Sözcük, Uygur döneminde *täßä* biçimindedir (Hamilton 1986: 251). *Teve* sözcüğünün ayrıntısı için bk. (Hauenschild 2003: 206-210), *Egri tewe* sıfat tamlamasının ayrıntısı için bk. (Aydın 2013); (Aydın 2019a: 72-74).

Sözcüğün ilk fotoğraflarında *egri tebi* biçiminde teşhis edilebilmektedir. Örneğin Radloff'un verdiği rötuşsuz resimde seçilemezken rötuşlu olanda sondaki ünlü *ı/i* olarak verilmiştir.

(Radloff 1899a: CXIV)

M. Sprengling'in verdiği elle çizimde de *ı/i* ünlüsü ile gösterilmiştir.

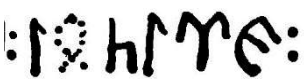

(Sprengling 1939: 17)

Cengiz Alyılmaz da *ı/i* ünlüsü ile verir (2005: 223).

Yazıtın son zamanlarda alınan estampaj görüntüsünde, ne yazık ki harf seçilememektedir. Bu da burada gerçekten hangi harf bulunduğunu öğrenmenin artık mümkün olmadığını göstermektedir.

Sonuç itibarıyla, bugünkü imkânlarla taşın üzerinde tespit edilemiyorsa, başta Radloff olmak üzere ilk naşirlerin verdiği harf teşhislerini dikkate almak zorunluluğu doğmaktadır. Buna göre eğer gerçekten *ı/i* sesini gösteren harf ile yazıldıysa bu da bir yazım hatası olarak kabul edilmelidir.

3. Farklı Harf Şekillerinin Kullanımı

Tonyukuk yazıtında en çok dikkati çeken ve dolayısıyla da türlü okuma ve anlamlandırmalara neden olan üç işaret bulunmaktadır. Bunlardan birinin yazımı tuhaf olmakla birlikte okuma ve anlamlandırmada herhangi bir sorun bulunmamakta, öteki iki işaretin bulunduğu yerde ise farklı okuma ve anlamlandırmalar ortaya çıkmaktadır.

3.1. □ İşareti

1. taş güney 1 (8): *Yagımız tegre uçuk teg erti biz elbeg? ertimiz* "Düşmanlarımız etrafta tahıl kabuğu, saman gibi (mec. yoksul, sefalet içinde) idi, biz zengin (bolluk içinde) idik." (Aydın 2019b: 177).

Radloff Sprengling Güncel estampaj

Bu işaretin aynısının Yenisey yazıtlarında da geçtiği öne sürülmüştü. Yenisey yazıtlarında geçen işaret, Tonyukuk yazıtındaki işaretin aksine, köşeleri daha kıvrımlıdır. Bu işaret, Yenisey yazıtları da dâhil, eski Türk yazıtlarında Hemçik-Çırgakı (E 41) yazıtında on kez ve Kara-Bulun I (E 65) yazıtında bir kez olmak üzere toplam on bir kez tespit edilmiştir.

İşaretin Hemçik-Çırgakı (E 41) yazıtının 9. satırındaki görüntüsü

Kara-Bulun I (E 65) 2. satır

Çizim: https://bitig.kz/show_big.php?fn=sizes/2894.gif

Üstteki çizimlerde de görüldüğü gibi Yenisey yazıtlarındaki işaretin şekli, Tonyukuk'taki ile birebir aynı değildir.

3.2. + İşareti

1. taş doğu 4 (21): *İdi y²ok kışalım tėmiş* ""tümüyle yok edelim" demişler."

Türk runik alfabesinde ön ünlülü d^2 harfi x biçimlidir. Ancak Tonyukuk yazıtındaki işaret, temelde ön ünlülü d^2 harfine benzemekle birlikte, eski Türk yazıtlarının tümü göz önüne alındığında tek yazım örneği olarak değerlendirmek gerekmektedir. Tespitlere göre Tonyukuk, ön ünlülü d^2 harfini 65 kez kullanmış iken + işaretini ise yalnızca bir kez kullanmıştır. Bu tuhaf işareti kullanmasının elbette bir nedeni olmalıdır, ancak bunu anlayabilmek güç görünmektedir. İşaretin bulunduğu sözcüğün okunup anlamlandırılmasında herhangi bir sorun bulunmamaktadır.

Radloff (orijinal)

Radloff (rötuşlu)

(Sprengling)

(Güncel estampaj)

3.3. ᛞ İşareti

1. taş kuzey 2 (26): *Yugurça ıdıp ıwırbaş aşdımız* “güç belâ ilerliyorken Ivırbaş’ı aştık.”

Papyon kravat biçimli bu işaret de yazıtta bir kez kullanılmıştır. Öteki Türk runik harfli yazıtlarda tespit edildiği için ses değerinin *baş* olduğu yönünde tam bir görüş birliğinden söz edilebilirse de önündeki harflerle birlikte tam olarak neyi veya nereyi aştıkları konusu çok tartışılmıştır. İlk naşirler, papyon kravat biçimli işaretin ses değerini belirleyemediği için farklı okumalar elde edilmiştir. Örneğin: Radloff *ıbarkı* (?) ‘Ibarki (?)’ (1899b: 14, 15) okur ve anlamlandırır. Thomsen *ıbarx* okur ve papyon kravat biçimli işaretin ses değerini belirleyemediğini ve dolayısıyla *x* ile karşıladığını belirtir (2002: 398-399). Aalto *ıbar*(*lık*?) ‘Ibar(lık?)’ (1958: 39), Clauson *ıbarlık* ‘Barlık (mountain?)’ (ED 168a-b), Erdal *ı Barlık* (OTWF 689), Tekin *ı bar baş* ‘ormanla kaplı doruk’ (1994: 12, 41), Rybatzki *ı barlık* ‘bewaldeten Barlık’: Barlık Irmağı (1997: 33, not 35), Berta ise *ıßar baş* ‘*Ibar Bas*’ (2004: 59, 81) okur ve anlamlandırır. Bu satırların yazarı ise *ıwırbaş* okuyup ‘günümüz Hakasya’sında bulunan Ona Irmağı’nın güney veya güneydoğusunda bulunan bir dağ veya tepe?’ olarak anlamlandırır. Ayrıntı için bk. (Aydın 2016: 77-80).

Eski Türk yazıtlarının tümü göz önüne alındığında, papyon kravat biçimli bu işaretin, Tonyukuk yazıtı dışında Uyuk-Arjan (E 2) yazıtının 5. satırındaki *er atım kısk<a> baş ben* “Erkeklik adım Kısa Baş’tır.” cümlesinde, ayrıca çok açık olmamakla birlikte Çiyin-Taş I yazıtında da geçtiği söylenebilir. Çiyin-Taş I yazıtı için bk. (Alimov 2014: 155-159). Özellikle Uyuk-Arjan (E 2) yazıtındaki işaret, çok açık *baş* olarak okunabilmektedir. Bu bakımdan bu işaretin ses değeri *baş* olmalıdır.

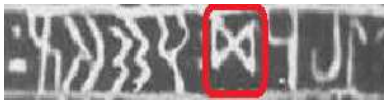

Radloff rötuşlu

Sprengling çizimi

Uyuk-Arjan (E 2) 5. satır

Çizim: https://bitig.kz/show_big.php?fn=copies/483.gif

4. Sözcük Tekrarı

2. taş güney 2 (46): *Türük bodun temir kapıgka tènsi oglı* (3) *tènsi oglı aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş* "Türk halkını Demir Kapı'ya Tensi Oğlu (3) Tensi Oğlu denilen dağa ulaşan asla yokmuş."

Tonyukuk yazıtında gereksiz sözcük tekrarına bir yerde rastlanmıştır. 2. taşın güney 2 (46). satırında *tènsi oglı* adlı yer adı, iki kez tekrarlanmıştır. Bunlardan birinin 2. satırın sonunda ötekinin 3. satırın başında olması, yazıcının 2. satırın sonuna yazdığını fark etmeyip 3. satırın başına da yazmış olabileceği gibi bir olasılığı akla getirmektedir.

Tènsi Oglı denilen yerin 'Soğdiyana bölgesinde bulunan Ek Tag'a Çinlilerin verdiği ad' olduğu bilinmektedir. Ek Tag konusundaki ayrıntı için bk. (Aydın 2006). *Tènsi Oglı* yapısı 'Göğün oğlu' anlamında olup *tènsi* sözcüğü Çince *tianzi* (天子) sözcük grubudur. Çincedeki anlamı 'Göğün oğlu' olup genel olarak Çin hükümdarlarına verilen bir unvandır. *Tènsi* sözcüğü

zaten ‘göğün oğlu’ anlamında olduğu için tekrar *oglı* ‘oğlu’ sözcüğünün eklenmesi de ayrıca bir yazım yanlışı olmaktadır.

5. Sonuç:

Yukarıda, “Yazımı Unutulmuş Sözcükler”, “Harflerdeki Eksik Yazım ve Hatalar”, “Farklı Harf Şekillerinin Kullanımı”, “Sözcük Tekrarı” gibi başlıklar altında, Tonyukuk yazıtında yer alan yazım sorunları üzerinde duruldu. Bu sorunların tamamının dikkatsizlik sonucu metni taşa işleyen kimselerden kaynaklanmış olabileceği değerlendirildi. Taş yüzeyine işlenmiş harflerin, özellikle Çinli taş ustalarının elinden çıktığı bilinen Köl Tegin yazıtındakiler ile karşılaştırıldığında, Tonyu-kuk yazıtının yerel sanatkârlar tarafından işlenmiş olmasının kuvvetle muhtemel olduğu sonucuna ulaşılabilir. Çünkü harfler Köl Tegin yazıtına göre daha oval biçimli olup harf uçları ve köşeleri sivri değildir. Yazıttaki harflerin biçimleri, o dönemde taş işleme konusunda yalnızca Çinlilerin değil, Türklerin de epeyce ileri bir seviyede olduğunu ifade etmeye de izin vermektedir.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

Aalto, Pentti - Gustaf J. Ramstedt - Johannes G. Granö (1958). Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 60/7: 3-91.

Adamoviç, Milán (2005). Ein Überflüssiger Streit. *Materialia Turcica* 25: 345-348.

Alimov, Rysbek (2014). *Tanrı Dağı Yazıtları, Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Kömen.

Alyılmaz, Cengiz (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay.

Aydın, Erhan (2006). Tonyukuk Yazıtında Geçen Ek Tag Üzerine. *Belleten* 257: 83-94.

Aydın, Erhan (2008). Tonyukuk Yazıtının 6. Satırında Bir Düzeltme Denemesi: *Bönüsär* mi *bönräsär* mi?. *Dil Araştırmaları* 2: 79-86.

Aydın, Erhan (2013). Eski Türklerin Bir Deve Türüne Verdiği Ad: ägri täwä. Tyurkskaya Runika: *Yazık, İstoriya, Kul'tura (K 120-letiyu deşifrovki Orhono-Yeniseyskoy Pis'mennosti, Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii (10-11 İyulya 2013 g.)*. vol. 2. Abakan, 2013: Tuvinskiy İnstitut Gumanitarnıh İssledovaniya, 97-99.

Aydın, Erhan (2016). *Eski Türk Yer Adları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Aydın, Erhan (2017). *Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Aydın, Erhan (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Aydın, Erhan (2019a). *Sibirya'da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.

Aydın, Erhan (2019b). *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk.* İstanbul: Kronik Kitap.

Aydın, Erhan (2020). "Yaglakar" Adı ve Karı Çor Tegin Yazıtındaki "Karı" Sözcüğünün Anlamı Üzerine. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 9/23: 146-154.

Berta, Á. (2004). *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged: Jate.

Bombaci, A. (1971). The Husbands of princess Hsien-li Bilgä. L. Ligeti (ed.): *Studia Turcica*. Budapest: Akadémiai Kiado, 103-123.

DTS: Nadelyayev, V. M.-D. M. Nasilov-E. R. Tenişev-A. M. Şçerbak (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.

ED: Clauson, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.

Ercilasun, Ahmet B. - Ziyat Akkoyunlu (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ercilasun, Ahmet B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh.

Giraud, René (1961). *L'Inscription de Baïn Tsokto*. Paris: Librairie d'Amerique et d'Orient.

Hamilton, James (1986). *Manuscrits Ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-Houang*. Paris: Peeters.

Hauenschild, Ingeborg (2003). *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari, Eine Untersuchung aus sprach-und kulturhistorischer Sicht*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Kabulov, Karim (2002). Orhun Türklerinin Aslı, Türkçeye çev.: D. Atmaca, Yay.: Hasan C. Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca: *Türkler*. c. 2, Ankara: Yeni Türkiye, 118-126.

Malov, Sergey Ye. (1951). *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti, tekstı i issledovaniya*. Moskva-Leningrad.

OTWF: Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Ölmez, Mehmet (2013). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu.

Pelliot, Paul (1929a). Neuf notes sur des questions d'Asie Centrale. *T'oung pao* 26/4-5: 201-265.

Pelliot, Paul (1929b). L'édition collective des ceuves de wang Kuo-wei. *T'oung pao* 26: 113-182.

Pritsak, Omeljan (1985). Old Turkic Regnal Names in the Chinese Sources. *Journal of Turkish Studies* 9: 205-211.

Radloff, Wilhelm (1899a). *Atlas der Alterthümer der Mongolei*, *Vierte Lieferung*. St-Petersburg.

Radloff, Wilhelm (1899b). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* (Zweite Folge), St.-Petersburg.

Rybatzki, Volker (1997). *Die Toñuquq-Inschrift*. Szeged: University of Szeged.

Rybatzki, Volker (1999). Punctuation rules in the Toñukuk inscription. Juha Janhunen - Volker Rybatzki (Eds.): *Writing in the Altaic World*. Helsinki: Studia Orientalia: 87: 207-225.

Sertkaya, Osman F. (1986). Tonyukuk Kitabesinin İkinci Taşının Doğu Yüzü Hakkında Bazı Yeni Görüşler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1986: 59-63.

Sprengling, Martin (1939): Tonyukuk's Epitaph: An Old Turkish Masterpiece Introduction, Text, Annotated Scientific Translation, Literary Translation and Transliteration. *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 56/1: 1-19.

Şirin User, Hatice (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen.

Şirin, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tekin, Talat (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington, The Hague: Indiana University.

Tekin, Talat (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. İstanbul: Simurg.

Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Thomsen, Vilhelm (2002). *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. Türkçeye çev.: Vedat Köken. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Yıldırım, Fikret (2017). *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

https://bitig.kz/show_big.php?fn=sizes/2894.gif (Erişim: 08.02.2021).

https://bitig.kz/show_big.php?fn=copies/483.gif (Erişim: 08.02.2021).